

1. Αν γνωρίζεις ότι εδώ είναι ένα χέρι,¹ σου χαρίζουμε όλα τα υπόλοιπα.

(Όταν λέει κανείς ότι η τάδε πρόταση δεν μπορεί να αποδειχθεί, αυτό δεν σημαίνει φυσικά ότι δεν μπορεί να παραχθεί λογικά από άλλες προτάσεις· κάθε πρόταση μπορεί να παραχθεί λογικά από άλλες. Αλλά αυτές ενδέχεται να μην είναι περισσότερο βέβαιες από την ίδια.) (Πάνω σ' αυτό, μια παράξενη παρατήρηση του Χ. Νιούμαν.)²

2. Από το ότι κάτι φαίνεται σ' εμένα —ή στους πάντες— πως είναι έτσι, δεν συνεπάγεται πως είναι έτσι.

1 Ο Βίτγκενσταϊν αναφέρεται εδώ στη δήλωση που έκανε ο Τζ. Ε. Μουρ ότι γνωρίζει πως εδώ υπάρχει ένα χέρι, σηκώνοντας το χέρι του μπροστά στα μάτια του, στο «Proof of an External World». Βλ. την *Εισαγωγή για λεπτομέρειες*.

2 Ο Καρδινάλιος Τζων Χένρυ Νιούμαν [John Henry Newman] (1801-1890) ήταν αγγλικανός θεολόγος που μεταστράφηκε στον ρωμαιοκαθολικισμό. Το σχόλιο το οποίο έχει κατά νου εδώ ο Βίτγκενσταϊν δεν έχει ταυτοποιηθεί με βεβαιότητα. Βλ. W. Kienzler, «Wittgenstein and John Henry Newman on Certainty», *Grazer Philosophische Studien* 71 (2006), σσ. 117-138. Ωστόσο, στο έργο του Νιούμαν *An Essay in Aid of a Grammar of Assent* (Λονδίνο: Assumption Press 2013, ¹1870), έργο το οποίο γνωρίζουμε ότι ο Βίτγκενσταϊν κατείχε και είχε (τουλάχιστον αποσπασματικά) διαβάσει, βρίσκει κανείς μια πολλά υποσχόμενη παρατήρηση: «Η κατάφαση σε συλλογισμούς δίχως αποδεικτική ισχύ είναι τόσο ευρέως αποδεκτή ώστε δεν μπορεί να αποτελεί πράξη ανορθόλογη [Assent on reasonings not demonstrative is too widely recognised an act to be irrational]», σ. 168 στην ανατύπωση του 2013. Με άλλα λόγια, η λογική εγχυρότητα ενός αποδεικτικού συλλογισμού δεν αρκεί από μόνη της για να θέσει κριτήρια τι είναι ορθολογικό και τι όχι. Αυτή η παρατήρηση ενδεχομένως ρίχνει φως στο σχόλιο του Βίτγκενσταϊν εδώ ότι χρειαζόμαστε και μια διαφοροποίηση ως προς τη βεβαιότητα των προκείμενων. (Σ.τ.μ.)

Θα μπορούσαμε όμως να ρωτήσουμε, κατά πόσον έχει νόημα κανείς να το αμφισβητήσει.

3. Αν, π.χ., κάποιος πει «Δεν ξέρω αν εδώ είναι ένα χέρι», θα μπορούσε να του πει κανείς «Για κοίτα από πιο κοντά». — Αυτή η δυνατότητα να σιγουρεύεσαι ανήκει στο γλωσσοπαιγνιο. Είναι ένα από τα ουσιώδη του χαρακτηριστικά.

4. «Γνωρίζω ότι είμαι ένας άνθρωπος.» Για να δεις πόσο ασαφές είναι το νόημα αυτής της πρότασης, σκέψου την άρνησή της. Στην καλύτερη των περιπτώσεων, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι σημαίνει «Γνωρίζω ότι έχω ανθρώπινα όργανα». (Λ.χ., έναν εγκέφαλο, τον οποίο, βέβαια, δεν τον έχει δει ποτέ κανείς.) Αλλά τι γίνεται με μια πρόταση όπως «Γνωρίζω ότι έχω εγκέφαλο»; Μπορώ, άραγε, να την αμφισβητήσω; Μου λείπουν οι λόγοι για να αμφιβάλλω! Όλα συνηγορούν υπέρ της, τίποτα δεν στρέφεται εναντίον της. Εντούτοις, μπορεί κανείς να φανταστεί ότι, σε μια εγχείρηση, το κρανίο μου αποδεικνύεται αδειανό.

5. Κατά πόσο μια πρόταση μπορεί τελικά να αποδειχθεί ψευδής εξαρτάται από το τι εγώ θεωρώ ότι προσδιορίζει την πρόταση αυτή.

6. Μπορεί τώρα κάποιος (όπως ο Μουρ) να απαριθμήσει τα όσα γνωρίζει; Έτσι απλά, δίχως κάτι περαιτέρω, δεν το πιστεύω. — Ειδάλλως η λέξη [das Wort] «εγώ γνωρίζω» θα χρησιμοποιηθεί λανθασμένα. Και μέσα από αυτή τη λανθασμένη χρήση φαίνεται πως διαφαίνεται μια περίεργη και εξαιρετικά σημαντική κατάσταση του νου.

7. Η ζωή μου δείχνει πως γνωρίζω ή είμαι βέβαιος ότι, εκεί πέρα, βρίσκεται μια καρέκλα, μια πόρτα κ.ο.κ. — Λέω στον φίλο μου, π.χ., «Πάρε αυτήν εκεί την καρέκλα», «Κλείσε την πόρτα» κ.λπ. κ.λπ.

8. Η διαφορά ανάμεσα στην έννοια του «γνωρίζω» και στην έννοια του «είμαι βέβαιος» δεν είναι διόλου μεγάλης σημασίας, εκτός από την περίπτωση όπου το «Γνωρίζω» θέλει να πει: Δεν μπορώ να κάνω λάθος. Σε ένα δικαστήριο, π.χ., το «Είμαι βέβαιος» θα μπορούσε να αντικαταστήσει το «Γνωρίζω» σε κάθε κατάθεση που δίνεται. Μάλιστα θα μπορούσαμε να φανταστούμε ότι εκεί απαγορεύεται να λέμε «Γνωρίζω». <[Βλ.] Ένα χωρίο από το *Γουλιέλμος Μάιστερ*,³ όπου το «Γνωρίζεις» ή το «Γνώριζες» χρησιμοποιείται με την έννοια του «Ήσουν βέβαιος», ενώ τα πράγματα είναι αλλιώς απ' ό,τι εκείνος τα 'ξερε>.

9. Τώρα άραγε εγώ, στη ζωή μου, βεβαιώνομαι ότι γνωρίζω πως εδώ είναι ένα χέρι (το χέρι μου, δηλαδή);

10. Γνωρίζω άραγε ότι εδώ είναι ξαπλωμένος ένας άρρωστος; Ανοησίες! Κάθομαι πλάι στο κρεβάτι του, κοιτάζω με προσοχή το πρόσωπό του. — Ωστε δεν γνωρίζω λοιπόν ότι ένας άρρωστος είναι εδώ ξαπλωμένος; Ούτε η ερώτηση ούτε ο ισχυρισμός έχουν νόημα. Έχουν τόσο λίγο νόημα όσο το «Είμαι εδώ», το οποίο όμως θα μπορούσα να χρησιμοποιήσω ανά πάσα στιγμή, αν προκύψει η κατάλληλη περίπτωση.

3 Γκαίτε, *Τα χρόνια μαθητείας του Γουλιέλμου Μάιστερ*, μτφρ. Τ. Σιέτη, Αθήνα: Εκδόσεις Κανάκη, 1997.

— Άραγε, τότε, είναι και το « $2 \times 2 = 4$ » μια ανοησία, και όχι μια αληθής αριθμητική πρόταση, έξω από συγκεκριμένες περιστάσεις; Το « $2 \times 2 = 4$ » είναι μια αληθής πρόταση της αριθμητικής —όχι «σε συγκεκριμένες περιστάσεις» ούτε «πάντοτε»—, ενώ το προφορικό ή γραπτό σημείο « $2 \times 2 = 4$ » θα μπορούσε στα κινέζικα να έχει άλλο νόημα ή να είναι πέρα για πέρα ανοησία, και από εδώ βλέπει κανείς ότι μόνο εν χρήσει μια πρόταση έχει νόημα. Και το «Γνωρίζω ότι ένας άρρωστος είναι ξαπλωμένος εδώ», χρησιμοποιούμενο σε μια ακατάλληλη περίσταση, φαίνεται να μην είναι ανοησία αλλά, μάλλον, κάτι το αυτονόητο, επειδή μπορεί κανείς σχετικά εύκολα να φανταστεί μια κατάλληλη περίσταση γι' αυτό, και επειδή θεωρεί ότι τα λόγια «Γνωρίζω ότι ...» ταιριάζουν πάντοτε εκεί όπου δεν υπάρχει καμία αμφιβολία (και επομένως, ακόμη και στις περιπτώσεις όπου η έκφραση αμφιβολίας θα ήταν ακατάληπτη).

11. Απλώς δεν βλέπει κανείς πόσο πολύ εξειδικευμένη είναι η χρήση του «Γνωρίζω».

12. — Διότι το «Γνωρίζω ...» φαίνεται να περιγράφει μια κατάσταση πραγμάτων η οποία κατοχυρώνει το γνωστό, ως γεγονός. Ξεχνάει πάντοτε κανείς την έκφραση «Νόμιζα ότι το γνώριζα».

13. Διότι δεν ισχύει ότι από τη δήλωση ενός άλλου «Γνωρίζω ότι έτσι έχουν τα πράγματα» μπορεί κανείς να συναγάγει την πρόταση «Έτσι έχουν τα πράγματα». Ούτε από τη δήλωση μαζί με το ότι αυτή δεν είναι ψέμα. — Όμως από τη δική μου δήλωση «Γνωρίζω κ.λπ.» δεν μπορώ άραγε να

συναγάγω ότι «Έτσι έχουν τα πράγματα»; Ναι, όπως επίσης και από την πρόταση «Γνωρίζει ότι εκεί είναι ένα χέρι» έπεται ότι «Εκεί είναι ένα χέρι». Αλλά από τη δήλωσή του «Γνωρίζω ...» δεν έπεται ότι το γνωρίζει.

14. Χρειάζεται πρώτα να δειχθεί ότι το γνωρίζει.

15. Χρειάζεται να δειχθεί ότι κανένα λάθος δεν ήταν δυνατό. Η διαβεβαίωση «Το γνωρίζω» δεν επαρκεί. Διότι, τελικά, πρόκειται μόνο για τη διαβεβαίωση ότι (εδώ) δεν μπορώ να κάνω λάθος, και το ότι δεν κάνω λάθος περί τούτου πρέπει να πιστοποιηθεί αντικειμενικά.

16. Το «Αν γνωρίζω κάτι, τότε επίσης γνωρίζω ότι το γνωρίζω, κ.λπ.» καταλήγει στο ότι «Το γνωρίζω» σημαίνει «Δεν είμαι σε θέση να κάνω λάθος σε αυτό». Όμως το ότι δεν είμαι σε θέση να κάνω λάθος πρέπει να επιδέχεται αντικειμενική πιστοποίηση.

17. Έστω τώρα ότι λέω «Δεν είμαι σε θέση να κάνω λάθος ότι αυτό είναι ένα βιβλίο» — καθώς δείχνω ένα αντικείμενο. Με τι θα έμοιαζε ένα λάθος εδώ; Και έχω καμιά ξεκάθαρη ιδέα τι θα ήταν κάτι τέτοιο;

18. «Το γνωρίζω» σημαίνει συχνά: Έχω τους σωστούς λόγους για τον ισχυρισμό μου. Οπότε, αν ο άλλος είναι εξοικειωμένος με το γλωσσοπαίγνιο, θα παραδεχόταν ότι το γνωρίζω. Ο άλλος, αν είναι εξοικειωμένος με το γλωσσοπαίγνιο, πρέπει να είναι σε θέση να φανταστεί πώς μπορεί κανείς να γνωρίζει κάτι τέτοιου είδους.

19. Ο ισχυρισμός «Γνωρίζω ότι εδώ είναι ένα χέρι» μπορεί λοιπόν να συνεχιστεί ως εξής: «διότι το δικό μου χέρι είναι αυτό που κοιτάζω». Τότε ένας λογικός άνθρωπος δεν θα αμφισβητήσει ότι το γνωρίζω. — Ούτε ο ιδεαλιστής θα το αμφισβητήσει· μάλλον θα πει ότι δεν καταγινόταν με την πρακτική αμφιβολία, η οποία απορρίπτεται, αλλά ότι υπάρχει μια περαιτέρω αμφιβολία πίσω από αυτή. — Το ότι αυτό είναι ψευδαίσθηση πρέπει να δειχθεί με διαφορετικό τρόπο.

20. Το «Αμφιβάλλω για την ύπαρξη του εξωτερικού κόσμου» δεν σημαίνει ότι αμφιβάλλω, π.χ., για την ύπαρξη ενός πλανήτη, ο οποίος με επόμενες παρατηρήσεις αποδεικνύεται ότι υπάρχει. — Ή μήπως ο Μουρ θέλει να πει ότι το να γνωρίζω πως εδώ είναι το χέρι του διαφέρει κατά το είδος από το να γνωρίζω την ύπαρξη του πλανήτη Κρόνου; Ειδάλλως θα ήταν δυνατό να επισημάνουμε την ανακάλυψη του πλανήτη Κρόνου στους αμφισβητίες, και να πούμε ότι η ύπαρξή του αποδείχτηκε, άρα επίσης και η ύπαρξη του εξωτερικού κόσμου.

21. Η άποψη του Μουρ στην πραγματικότητα καταλήγει στο εξής: η έννοια «γνωρίζω» είναι ανάλογη των εννοιών «πιστεύω», «υποθέτω», «αμφιβάλλω», «πείστηκα» κατά το ότι ο ισχυρισμός «Γνωρίζω ...» δεν μπορεί να είναι λανθασμένος. Και εάν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε από μια τέτοια δήλωση μπορεί να συναχθεί η αλήθεια ενός ισχυρισμού. Και εδώ επίσης παραβλέπεται η μορφή «Νόμιζα πως γνώριζα». — Αλλά αν αυτή η τελευταία έχει αποκλειστεί, τότε το οποιοδήποτε λάθος στον ισχυρισμό πρέπει να είναι και λογικά αδύνατο. Και όποιος είναι εξοικειωμένος με το

γλωσσοπαίγνιο πρέπει να το κατανοεί αυτό — η διαβεβαίωση ενός αξιόπιστου ανθρώπου, ότι το γνωρίζει, δεν βοηθάει σε τίποτα.

22. Θα ήταν ασφαλώς αξιοπερίεργο αν οφείλαμε να πιστεύουμε τον αξιόπιστο άνθρωπο που λέει «Δεν μπορώ να κάνω λάθος» ή εκείνον που λέει «Δεν κάνω λάθος».

23. Εάν δεν γνωρίζω κατά πόσο κάποιος έχει δύο χέρια (π.χ., αν του τα έχουν ακρωτηριάσει ή όχι), θα πιστέψω τη διαβεβαίωσή του ότι έχει δύο χέρια, εάν είναι αξιόπιστος. Και εάν λέει ότι το γνωρίζει, για μένα αυτό μπορεί μόνο να σημαίνει ότι έχει μπορέσει να το επιβεβαιώσει, και άρα ότι τα χέρια του δεν είναι, π.χ., ακόμα κρυμμένα κάτω από καλύμματα και επιδέσμους κ.λπ. κ.λπ. Το ότι πιστεύω τον αξιόπιστο άνθρωπο προέρχεται από το ότι αποδέχομαι τη δυνατότητά του να επιβεβαιώσει τους ισχυρισμούς του. Όμως εκείνος που λέει ότι (ίσως) δεν υπάρχουν φυσικά αντικείμενα δεν αποδέχεται τίποτα τέτοιο.

24. Το ερώτημα του ιδεαλιστή θα πήγαινε κάπως έτσι: «Με ποιο δικαίωμα δεν αμφιβάλλω για την ύπαρξη των χεριών μου;» (Και σ' αυτό η απάντηση δεν μπορεί να είναι: Εγώ ξέρω ότι υπάρχουν.) Κάποιος όμως που θέτει ένα τέτοιο ερώτημα παραβλέπει το γεγονός ότι μια αμφιβολία περί ύπαρξης λειτουργεί μονάχα μέσα σε ένα γλωσσοπαίγνιο. Δηλαδή πρέπει πρώτα να ρωτήσουμε: με τι θα έμοιαζε μια τέτοια αμφιβολία; Και αυτό δεν το καταλαβαίνουμε δίχως περαιτέρω διευκρινίσεις.

25. Μπορεί κανείς να σφάλει ακόμη και για το ότι «ένα χέρι είναι εδώ». Μόνο υπό συγκεκριμένες περιστάσεις δεν μπορεί. — «Μπορεί κανείς να σφάλει ακόμη και σε έναν υπολογισμό — μόνο υπό ορισμένες περιστάσεις δεν μπορεί.»

26. Αλλά μπορεί κανείς να συμπεράνει από έναν κανόνα υπό ποιες συνθήκες αποκλείεται λογικά ένα λάθος στη χρήση των κανόνων του υπολογισμού;

Τι μας χρησιμεύει εδώ ένας κανόνας; Δεν θα μπορούσαμε (πάλι) να κάνουμε λάθος στην εφαρμογή του;

27. Εντούτοις, αν ήθελε κανείς να δώσει γι' αυτό κάτι σαν κανόνα, τότε σ' αυτόν θα εμφανιζόταν η έκφραση «υπό κανονικές συνθήκες». Και αναγνωρίζουμε τις κανονικές συνθήκες αλλά δεν μπορούμε να τις περιγράψουμε επακριβώς. Μπορούμε, το πολύ-πολύ, να περιγράψουμε μια σειρά μη κανονικών συνθηκών.

28. Τι είναι το «να μαθαίνω έναν κανόνα»; — Αυτό.

Τι είναι το «να κάνω σφάλμα στην εφαρμογή του»; — Αυτό. Και ό,τι καταδεικνύεται εδώ δεν είναι κάτι το πλήρως προσδιορισμένο.

29. Η πρακτική εξάσκηση στη χρήση ενός κανόνα δείχνει επίσης τι αποτελεί σφάλμα στη χρησιμοποίησή του.

30. Όταν κάποιος έχει σιγουρευτεί για κάτι, λέει: «Ναι, ο υπολογισμός είναι σωστός», αλλά αυτό δεν το συνήγαγε από την κατάσταση βεβαιότητας στην οποία βρίσκεται. Δεν συνάγει κανείς από την ίδια του τη βεβαιότητα το πώς είναι τα πράγματα.

Η βεβαιότητα είναι, τρόπον τινά, ένας τόνος της φωνής, με τον οποίο δηλώνει κανείς πώς είναι τα πράγματα, αλλά από τον τόνο της φωνής δεν συνάγει κανείς ότι είναι και σωστά αυτά που λέει.

31. Τις προτάσεις στις οποίες επιστρέφει κανείς ξανά και ξανά λες και του έχουν κάνει μάγια — αυτές θα 'θελα να εξελείψω από τη φιλοσοφική γλώσσα.

32. Το ζήτημα δεν αφορά το ότι ο Μουρ γνώριζε ότι είναι ένα χέρι εκεί, αλλά ότι δεν θα τον καταλαβαίναμε αν έλεγε «Μπορεί, φυσικά, να κάνω λάθος επ' αυτού». Θα ρωτούσαμε «Με τι θα 'μοιάζε ένα τέτοιο λάθος;» — π.χ., με τι μοιάζει η ανακάλυψη ότι ήταν λάθος;

33. Εξαλείφουμε λοιπόν τις προτάσεις που δεν μας πάνε παραπέρα.

34. Αν κάποιον τον διδάσκουν να υπολογίζει, τον διδάσκουν και ότι μπορεί να βασίζεται στους υπολογισμούς που κάνει ο δάσκαλός του; Αλλά τελικά κάποια στιγμή πρέπει τούτες οι εξηγήσεις να φτάσουν σε ένα τέλος. Θα τον διδάξουν και ότι μπορεί να εμπιστευτεί τις αισθήσεις του —επειδή πολλές φορές πράγματι του λένε ότι στην τάδε ειδική περίπτωση δεν μπορεί να τις εμπιστευθεί;—

Κανόνας και εξαίρεση.

35. Μα δεν μπορεί να φανταστεί κανείς ότι δεν υπάρχουν καθόλου φυσικά αντικείμενα; Δεν ξέρω. Κι όμως, το «Υπάρχουν φυσικά αντικείμενα» είναι ανοησία. Να είναι άραγε εμπειρική πρόταση;—